

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μάθημα: «Αρχές Κοινωνιολογίας»
Εξάμηνο: Γ' (2019-20)
Διδάσκων: Δημήτρης Δάλλας

Μάθημα 1^ο

Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία

Το αντικείμενο μελέτης

Αυτό που μελετά η επιστήμη της κοινωνιολογίας είναι η κοινωνική οργάνωση και η ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως αυτή αναπτύσσεται με τις κοινωνικές σχέσεις οι οποίες (στο σύνολό τους) συγκροτούν τον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό. Η οργάνωση της κοινωνίας συνίσταται στη διάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων. Η ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων γίνεται μέσω κανόνων (τυπικών και άτυπων - νομικών, εθιμοτυπικών, ηθικών). Οι κοινωνικές σχέσεις διατηρούνται και αναπαράγονται μέσω της επιτέλεσης των προβλεπόμενων κοινωνικών ρόλων από τα κοινωνικά υποκείμενα. Εφόσον οι κοινωνικές σχέσεις διατηρήσουν τη μορφή τους μες στο χρόνο, αποκρυσταλλωθούν κατά κάποιο τρόπο, μπορούμε να κάνουμε λόγο για κοινωνικές σχέσεις που συνεχούν και συγκροτούν κοινωνικούς θεσμούς. Στο πλαίσιο των κοινωνικών θεσμών αναπτύσσονται οι κοινωνικές σχέσεις. Ο A.Giddens υποστηρίζει ότι η κοινωνία είναι ένα σύστημα «θεσμοποιημένων τρόπων συμπεριφοράς». Με τον όρο αυτό αναφέρεται στις πεποιθήσεις και στους τρόπους δράσης/συμπεριφοράς, σε αυτές τις «κοινώς αποδεκτές λειτουργίες» που αναπαράγονται και διατηρούν τη μορφή τους ως θεσμοί μες στο χρόνο και το χώρο.¹

Οι σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών θεσμών αρθρώνουν την κοινωνική δομή. Δηλαδή, η κοινωνική δομή είναι οι σχέσεις μεταξύ θεσμών ή θα μπορούσαμε να πούμε σχέσεις μεταξύ σχέσεων (αν εννοήσουμε τους θεσμούς ως «αποκρυσταλλωμένες» κοινωνικές σχέσεις). Τα κοινωνικά υποκείμενα καταλαμβάνουν θέσεις μέσα στις κοινωνικές σχέσεις, επομένως εντός των θεσμών

¹ A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ. 34.

(οικογένεια, κράτος, οικονομία – τρόπος παραγωγής, εκπαιδευτικό σύστημα, θρησκεία κ.λπ.). Επομένως, η συμπεριφορά των ατόμων αναπτύσσεται κάθε φορά μέσα στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων στο οποίο βρίσκονται.

Υπάρχει μια διαλεκτική σχέση μεταξύ της συμπεριφοράς, της δράσης των ατόμων και των κοινωνικών σχέσεων εντός των οποίων δρουν. Οι κοινωνικές, δηλαδή, σχέσεις επηρεάζουν, διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των ατόμων, καθώς υπαγορεύουν ρόλους, αποδίδουν κοινωνικές ταυτότητες, μαθαίνουν και εμπεδώνουν κανόνες, αξίες, ιδέες και τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς. Από την άλλη, η δράση των ατόμων διαμορφώνει τις κοινωνικές σχέσεις, με την έννοια ότι αφενός μπορεί να τις αναπαράγει κι αφετέρου να τις μετατοπίζει, να τις μετασχηματίζει, να τις αμφισβητεί ακόμα και να τις ανατρέπει, επιχειρώντας να εγκαθιδρύσει, να δημιουργήσει, να θεσμίσει άλλες κοινωνικές σχέσεις. Χρειαζόμαστε, λοιπόν, μια δυναμική κοινωνιολογική οπτική, η οποία θα αναγνωρίζει μια διαρκή διαδικασία δόμησης/αποδόμησης μες στην ιστορική πορεία της κοινωνίας.

Ο A. Giddens σχολιάζει τη στατική και αμετάβλητη φύση της κοινωνίας που διατηρούν κάποιοι κοινωνιολόγοι, οι οποίοι για να αναπαραστήσουν τις μορφές των σχέσεων που συγκροτούν το κοινωνικό σύστημα επικαλούνται τις εικόνες του σκελετού ενός σώματος ή τους τοίχους ενός κτηρίου. Ο Giddens προτείνει μια άλλη αναπαράσταση του κοινωνικού συστήματος, η οποία θα μπορεί να συλλαμβάνει και να δείχνει ότι «η μορφή των κοινωνικών συστημάτων υφίσταται μόνο στο βαθμό που τα άτομα επαναλαμβάνουν, ενεργά συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς σε διαφορετικό χρόνο και χώρο». Έτσι προτείνει να δούμε τα κοινωνικά συστήματα ως κτήρια, που «διαρκώς ξαναχτίζονται από τα ίδια τα τούβλα που τα αποτελούν».² Θα μπορούσαμε να συμπληρώσουμε εδώ ότι θα πρέπει να σκεφτούμε τη δυνατότητα να επινοηθούν και «νέα τούβλα», δηλαδή νέες σχέσεις, νέες αντιλήψεις, νέες κοινωνικές σημασίες, που θα αρθρώσουν την κοινωνική δομή.

Σκοπός της κοινωνιολογίας είναι να μελετήσει εκδηλώσεις κοινωνικής συμπεριφοράς, δηλαδή κοινωνικά φαινόμενα, στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων. Διερευνά, λοιπόν, η κοινωνιολογία τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών σχέσεων, τις μορφές τους, τις προϋποθέσεις τους (οικονομικές, συμβολικές, νομικές), τα περιεχόμενά τους (συναισθήματα, αξίες, ιδέες, συμβολισμοί, καθήκοντα, ρόλοι, ταυτότητες), που επηρεάζουν και διαμορφώνουν την συμπεριφορά των κοινωνικών

² A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ. 38.

υποκειμένων και το πώς αυτά προσλαμβάνουν, αντιλαμβάνονται, αποτιμούν και δρουν εντός αυτών των κοινωνικών σχέσεων, διαμορφώνοντάς τες.

Το ιστορικό πλαίσιο εμφάνισης της κοινωνιολογίας και η συγκρότησή της ως επιστήμη

Η ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας, της καθημερινής κοινωνικής ζωής δεν είναι ένα σύγχρονο νεωτερικό φαινόμενο. Οι T. Adorno και M. Horkheimer (κύριοι εκπρόσωποι της Σχολής της Φραγκφούρτης) επισημαίνουν ότι ο Πλάτωνας στην *Πολιτεία* επιδίδεται σε μια κριτική ανάλυση της συγκαιρινής του κοινωνικής ζωής και συνάμα προτείνει ένα ιδανικό μοντέλο δίκαιης και ορθής κοινωνίας.³ Η προσέγγιση, όμως, της κοινωνικής πραγματικότητας με συστηματικό και επιστημονικό τρόπο, δηλαδή με τη χρήση συγκεκριμένων μεθόδων, εργαλείων και μεθοδολογικών αρχών, εμφανίζεται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Το ιστορικό συγκείμενο, το οποίο χαρακτηρίζεται από σημαντικές και ριζικές αλλαγές και ανατροπές στο πνευματικό, πολιτισμικό, οικονομικό, τεχνολογικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, ευνόησε την εμφάνιση της κοινωνικής επιστήμης. Ακριβώς αυτό το συγκείμενο διαμόρφωσε και τον αρχικό θετικιστικό χαρακτήρα της κοινωνικής επιστήμης, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Το πέρασμα από το παλαιό θεοκρατικό και φεουδαρχικό σύστημα (ancient regime) στο νεωτερικό, καπιταλιστικό αστικό σύστημα πραγματοποιήθηκε βάσει και διά της επιστημονικής επανάστασης, του πνεύματος του Διαφωτισμού, της ανάπτυξης της τεχνολογίας και των μηχανικών εφαρμογών της, της σταδιακής κατάρρευσης του φεουδαρχικού συστήματος και της εδραίωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, της ανόδου της αστικής τάξης, της δημιουργίας μεγάλων βιομηχανικών παραγωγικών μονάδων, της εξώθησης μεγάλων κομματιών του αγροτικού πληθυσμού στις νέες βιομηχανικές πόλεις και της προλεταριοποίησής τους, της εδραίωσης της αγοράς εργασίας και της σταδιακής συγκρότησης του αστικού πολιτικού συστήματος της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού διαμόρφωσε ριζικά το πνευματικό σύμπαν της εποχής, εκτοπίζοντας τη θεοκρατική αντίληψη του κόσμου και τις δεισιδαιμονίες και προκαταλήψεις. Ο I. Kant (1724-1804) διατύπωσε με πυκνότητα το πρόταγμα του διαφωτισμού ως την «έξοδο του ανθρώπου από την ανωριμότητα

³ Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φραγκφούρτης, *Κοινωνιολογία: Εισαγωγικά δοκίμια*, επιμ. T. Αντόρνο – M. Χορκχάιμερ, μετ. Δ. Γράβαρης, Κριτική, Αθήνα: 1987, σ. 14..

του για την οποία ο ίδιος είναι υπεύθυνος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία να μεταχειρίζεσαι το νου σου χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Είμαστε υπεύθυνοι γι' αυτή την ανωριμότητα, όταν η αιτία της βρίσκεται όχι στην ανεπάρκεια του νου, αλλά στην έλλειψη αποφασιστικότητας και θάρρους να τον μεταχειριζόμαστε χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου».⁴

Η δογματική πρόσληψη και νοηματοδότηση του κόσμου ως θεϊκού σχεδίου και οι πνευματικές και πολιτικές συνέπειες αυτού, δηλαδή η έλλειψη κριτικού και ελεύθερου στοχασμού και η νομιμοποίηση της ιεραρχικής οργάνωσης της κοινωνίας βάσει της θεϊκής βούλησης (π.χ.: βασιλεία ελέω θεού) τέθηκαν από το Διαφωτιστικό πρόταγμα ως εμπόδια για την ανάπτυξη της ελευθερίας του πνεύματος και της ανθρώπινης χειραφέτησης.

Ο Διαφωτισμός αναίρεσε τη διάκριση μεταξύ Λόγου και αισθήσεων, υποστηρίζοντας τη δυνατότητα σύνδεσης λογικής (ορθού λόγου) και αισθήσεων. Μέσω της παρατήρησης των φαινομένων (φυσικών αρχικά και έπειτα κοινωνικών) ο άνθρωπος θα μπορούσε να ανακαλύψει τη βαθύτερη λογική αυτών.⁵ Βασική αρχή ήταν η ύπαρξη μιας βαθύτερης λογικής που διέτρεχε και ρύθμιζε τα φυσικά φαινόμενα. Η ανακάλυψη μιας τάξης πίσω από τα φαινόμενα ήταν ο σκοπός της μελέτης των επιστημόνων. Οι επιστήμονες, λοιπόν, λαμβάνοντας υπόψη τα αισθητηριακά δεδομένα που συνέλεγαν με την παρατήρηση των φαινομένων θα μπορούσαν μέσω της κατηγοριοποίησης ομοειδών φαινομένων και τη σύγκρισή τους να βγάλουν συμπεράσματα για τους νόμους εκδήλωσης των φαινομένων. Με τη

⁴ I. Kant, *Δοκίμια*, μετ. Ε.Π. Παπανούτσου, Δωδώνη, Αθήνα: 1971, σ. 42. Επίσης βλ. M. Foucault, *Τι είναι Διαφωτισμός;*, εισ.-μετ. Σ. Ροζάνης, Έρασμος, Αθήνα: 1988, σ.19. Ο Φουκώ υποστηρίζει ότι ο Καντ θέτει το Διαφωτισμό ως την «τροποποίηση της προϋπάρχουσας σχέσης η οποία συνδέει τη βούληση, την εξουσία και τη χρήση του Λόγου». «Ο Διαφωτισμός πρέπει να θεωρείται τόσο ως μια διαδικασία στην οποία οι άνθρωποι μετέχουν συλλογικά όσο και ως μια πράξη θάρρους την οποία οφείλει κανείς να επιτελέσει προσωπικά. Οι άνθρωποι είναι συγχρόνως στοιχεία και φορείς μιας και της αυτής διαδικασίας». Επίσης βλ. Μ.Λαμπρίδης, «Για την αμφισβήτηση του Διαφωτισμού, την ιδεολογία του ανορθολογισμού και την υπεράσπιση του λόγου», στο: *Σημειώσεις*, #70, Έρασμος, Αθήνα Δεκέμβριος 2009, σ. 28.. Ο Λαμπρίδης αναφέρει ότι «ο Καντ όριζε το Διαφωτισμό ως τη διαδικασία, η οποία λυτρώνει τους ανθρώπους από την “ανωριμότητα”. Και με τον όρο “ανωριμότητα” εννοεί μια ορισμένη κατάσταση της συνείδησης που ο άνθρωπος δείχνεται ανίκανος να χρησιμοποιήσει αυτόβουλα και ελεύθερα την νόησή του, και αποδέχεται την κηδεμονία, δηλ. την εξουσία κάποιου άλλου να τον καθοδηγεί».

⁵ Μ.Λαμπρίδης, *όπ.π.*, σ. 27. Ο Λαμπρίδης αναφέρει ως κύρια γνωρίσματα του Διαφωτισμού τα εξής: Εμπιστοσύνη στη Λογική, στην κριτική ικανότητα, που ενυπάρχει σε κάθε άτομο. Κριτική βάσανος των μέχρι τότε θεωριών για τη γνώση, τη φύση και την κοινωνία, όλων των παραδεδομένων αξιών, αντιλήψεων, προλήψεων και δεισιδαιμονιών. Στροφή προς τη φύση και τα εγκόσμια, προς το Εντεύθεν. Πίστη στην πρόοδο και τη συνεχή βελτίωση του ανθρώπου. Ορθολογική διεργασία των δεδομένων, με σκοπό να διαμορφωθεί μια κοινωνία απελευθερωμένη από το φόβο, ισορροπημένη, που να εξασφαλίζει την απρόσκοπτη ευτυχία των ανθρώπων, την αυτονομία του ατόμου, την ελευθερία στη σκέψη και στη δράση του.

συστηματική παρατήρηση των φυσικών φαινομένων θα μπορούσαν να διατυπώσουν υποθέσεις σχετικά με την αιτία εμφάνισης των φαινομένων. Έπειτα με το πείραμα θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν την αιτιακή σχέση μεταξύ των φαινομένων.

Το πείραμα συνιστά τον έλεγχο και επιβεβαίωση των συνθηκών υπό των οποίων εμφανίζεται ένα φαινόμενο. Η αναπαραγωγή των συνθηκών αυτών και η συσχέτιση τους μέσω του πειράματος αν είχε ως αποτέλεσμα την εκδήλωση του υπό διερεύνηση φαινομένου υποστήριζε τη σχέση αιτιότητας μεταξύ των συγκεκριμένων συνθηκών και της εκδήλωσης συγκεκριμένων φαινομένων. Η ανακάλυψη αυτής της αιτιακής σχέσης σήμαινε την αποκάλυψη των νόμων που διέπουν τα φαινόμενα. Η αιτιοκρατική αυτή λογική υποστήριξε μέσω της γενίκευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων και τη διατύπωση νομοτελειακών σχέσεων μεταξύ συνθηκών και φαινομένων. Επομένως, η συστηματική παρατήρηση κάποιων ενδείξεων θα μπορούσε να υποστηρίξει και τη δυνατότητα πρόβλεψης της εκδήλωσης συγκεκριμένων φαινομένων, καθώς είχε αποκαλυφθεί η βαθύτερη τάξη των φαινομένων αυτών, δηλαδή ο τρόπος λειτουργίας τους, οι νόμοι, οι κανονικότητες εκδήλωσης αυτών.

Η ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, η οποία βασίστηκε στην αξιοποίηση των πορισμάτων της λεγόμενης επανάστασης των επιστημών του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, συνέβαλε στην εκμηχάνιση της παραγωγικής διαδικασίας, με τέτοιο τρόπο ώστε να μετασχηματίσει τον τρόπο παραγωγής και εργασίας. Η εκμηχάνιση, βέβαια, δεν περιορίζεται μόνο στη διάσταση της εκβιομηχάνισης της παραγωγής, αλλά αναφέρεται και στο σύνολο της κουλτούρας, δηλαδή σε αυτό που αποκαλεί ο Λιούις Μάμφορντ (1895-1990) «μηχανοποίηση της κουλτούρας». Όπως λέει χαρακτηριστικά, «η εισαγωγή της μηχανής, όπως και όλες οι μεγάλες αλλαγές, ήταν κατ' ουσίαν μια αλλαγή πνεύματος, και δεν εξαρτιόταν από κάποια ιδιαίτερη βιομηχανία ή από κάποια μεμονωμένη εφεύρεση, π.χ. την ατμομηχανή».⁶

Μεγάλες βιομηχανικές μονάδες άρχισαν να συγκροτούνται αντικαθιστώντας σταδιακά τον αγροτικό τρόπο παραγωγής (και εκμηχανίζοντάς τον) και τις συντεχνίες. Η λειτουργία των εργοστασίων απαιτούσε ένα μεγάλο απόθεμα διαθέσιμου εργατικού δυναμικού, το οποίο θα έπρεπε να είναι πειθαρχημένο,

⁶ Λ. Μάμφορντ, *Ο μύθος της μηχανής*, μετ. Ζ.Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα: 1985, σ. 11. «Οι τεράστιες υλικές μεταπτώσεις που προξενήθηκαν από τη μηχανή στο φυσικό περιβάλλον μας είναι ίσως, μακροπρόθεσμα, λιγότερο σημαντικές από τις πνευματικές επιπτώσεις της στην κουλτούρα μας».

υπάκουο και παραγωγικό. Ο βίαιος εξαστισμός αγροτικών πληθυσμών (περιφράξεις κοινοτικών γαιών και αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της γης) οδήγησε στην προλεταριοποίηση αυτών των πληθυσμών, καθώς βγαίνοντας από τις φεουδαρχικές σχέσεις, στις οποίες διατηρούσαν το δικαίωμα της νομής, της χρήσης της γης υπό την σχέση βέβαια εξάρτησης από τον φεουδάρχη, βρέθηκαν στις νέες βιομηχανικές πόλεις χωρίς να κατέχουν κανένα περιουσιακό δικαίωμα ή/και δικαίωμα νομής των μέσων αυτοσυντήρησης. Το μόνο που κατείχαν ήταν η εργατική τους δύναμη, που καλούνταν τώρα να την πουλήσουν στον εργοδότη-εργοστασιάρχη, δηλαδή σε αυτόν που αγόραζε την εργατική τους δύναμη και κατείχε τα μέσα παραγωγής. Οι νέες συνθήκες ζωής και εργασίας ήταν πολύ σκληρές για αυτούς τους πληθυσμούς, καθώς η επιβίωσή τους εξαρτιόταν από την αγορά (εργασίας και εμπορευμάτων). Η εργασία στην εκμηχανισμένη παραγωγική διαδικασία χρειαζόταν ένα πειθαρχημένο στις κινήσεις και τους ρυθμούς εργατικό δυναμικό, το οποίο πια δεν έλεγχε την διαδικασία της εργασίας. Η σταδιακή αποειδίκευση των τεχνιτών-εργατών, ο αυστηρός καταμερισμός των καθηκόντων, η επιβολή των ρυθμών εργασίας και οι σκληρές συνθήκες (εξαντλητικά ωράρια, παιδική εργασία) της στο πλαίσιο της μαζικής παραγωγής αποτέλεσαν βασικά εργαλεία πειθάρχησης του εργατικού δυναμικού. Επίσης, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης των νέων εργατικών πληθυσμών των πόλεων, όπου η έλλειψη παροχής νερού, η απουσία αποχετευτικού συστήματος, οι μικρές κατοικίες, συμπληρώνουν την εικόνα της νέας κοινωνικής συνθήκης και των κοινωνικών ζητημάτων που τη χαρακτήριζαν.

Οι αστικές επαναστάσεις στην Αγγλία (1688) και στη Γαλλία (1789) σηματοδότησαν τη σταδιακή μετάβαση από το φεουδαρχικό σύστημα στο πολιτικό σύστημα της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Όπως επισημαίνει ο A.Giddens «στη γαλλική επανάσταση (στην οποία μπορούμε να συμπεριλάβουμε, με ορισμένες επιφυλάξεις, την αντι-αποικιακή επανάσταση στη βόρειο Αμερική το 1776) για πρώτη φορά στην ιστορία καταλύθηκε ολοκληρωτικά η κοινωνική τάξη πραγμάτων από ένα κίνημα καθοδηγούμενο από καθαρά κοσμικά ιδεώδη ` καθολική ελευθερία και ισότητα».⁷

⁷ A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ. 30. Για τον Giddens η κοινωνιολογία αναπτύχθηκε στο πλαίσιο μεγάλων αλλαγών, οι οποίες σημειώθηκαν αρχικά στη δυτική Ευρώπη και αργότερα είχαν παγκόσμιο αντίκτυπο και διαμόρφωσαν τον σύγχρονο κόσμο. Ο πυρήνας αυτών των αλλαγών βρίσκεται σε αυτό που κάποιοι αποκαλούν ως «δύο μεγάλες επαναστάσεις», τη γαλλική επανάσταση και τη βιομηχανική επανάσταση.

Οι αλλαγές στον τρόπο παραγωγής και στις σχέσεις παραγωγής, στο κράτος, στο χώρο και το χρόνο⁸ της καθημερινής ζωής των ανθρώπων στις πόλεις, στις κοινωνικές αξίες σηματοδότησαν μια περίοδο κρίσης του συστήματος ιδεών και αξιών, των νομικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, και μετάβασης σε ένα καινούριο.⁹ Σε αυτή την περίοδο μετάβασης, ριζικών μετασχηματισμών των αντιλήψεων, των κοσμοθεωριών, των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, των σχέσεων και των υλικών συνθηκών ύπαρξης των κοινωνικών υποκειμένων εμφανίστηκε η κοινωνιολογία ως επιστήμη της κοινωνίας και του ανθρώπου.

Ο θετικιστικός χαρακτήρας της κοινωνιολογικής Επιστήμης στα πρώιμα στάδια ανάπτυξής της

Το πετυχημένο παράδειγμα των φυσικών επιστημών έθεσε το πλαίσιο και τα κριτήρια της επιστημονικότητας για την απόκτηση της γνώσης. Η συστηματική παρατήρηση, το πείραμα, η αιτιοκρατία, η νομοτέλεια, η γενίκευση των ερευνητικών πορισμάτων αποτέλεσαν βασικές αρχές της επιστημονικής θετικιστικής μεθοδολογίας. Σε αυτό το πλαίσιο του θετικισμού, η κοινωνιολογία εμφανίστηκε ως ένας διακριτός κλάδος

⁸ Ε.Π.Τόμσον, *Χρόνος εργασιακή πειθαρχία και βιομηχανικός καπιταλισμός*, μετ., επίμ. Β.Τομανάς, Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1994. Ο Τόμσον αναλύει το πώς η μετάβαση στον βιομηχανικό καπιταλισμό είχε ως προϋπόθεση και αποτέλεσμα την αλλαγή της κουλτούρας των κοινωνιών και πιο συγκεκριμένα την αντίληψη των ανθρώπων για το χρόνο. Η μέτρηση του χρόνου της εργασίας «με βάση τη δουλειά που πρέπει να γίνει», οι ποικίλοι τρόποι μέτρησης του χρόνου (κλεψύδρα, φως και σκιά, άνεμος) και οργάνωσης της εργασίας, σύμφωνα με τους φυσικούς ρυθμούς (της νύχτας/μέρας, τις παλίρροιες) και οι ακανόνιστοι ρυθμοί εργασίας, τα παιχνίδια, οι γιορτές (όπως η λεγόμενη αγία Δευτέρα, η τσαγκαροδευτέρα) συνιστούσαν τις ποιότητες μιας λαϊκής κουλτούρας. Κατά τον 18-19^ο αιώνα, όλες αυτές οι ποιότητες τέθηκαν στο στόχαστρο των ηθικολόγων (από χριστιανούς πνευματικούς ταγούς μέχρι εμπόρους και αφεντικά), προκειμένου να μετασχηματιστούν οι αντιλήψεις κι οι συνήθειες των ανθρώπων σχετικά με το χρόνο και την εργασία. Το ρητό «ο χρόνος είναι χρήμα» αποτέλεσε τον πυρήνα αυτής της σταυροφορίας για την εσωτερικευση της πειθαρχίας από τους ανθρώπους. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αυτή η νέα αντίληψη αποτέλεσε το σημείο συνάντησης του πουριτανισμού και των αφεντικών. Η αντιμετώπιση του χρόνου ως χρήμα αφενός συνεπαγόταν «χρηματικά κίνητρα» κι αφετέρου αιώνια σωτηρία της ψυχής. Επίσης βλ. Λ.Μάμφορντ, «Μηχανοποίηση της σύγχρονης κουλτούρας» στο Λ.Μάμφορντ, *Ο μύθος της μηχανής*, μετ.Ζ.Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1985, σελ.94-6. Για τη διάκριση μεταξύ μηχανικού και οργανικού χρόνου αναφέρει ότι «ενώ ο μηχανικός χρόνος είναι απλωμένος σε μια διαδοχική σειρά μαθηματικά απομονωμένων στιγμών, ο οργανικός χρόνος –αυτό που ο Μπεργκσόν ονομάζει διάρκεια- είναι αθροιστικός. Ενώ ο μηχανικός χρόνος μπορεί, κατά μια έννοια, να επιταχυνθεί ή να γυρίσει προς τα πίσω, όπως οι βελόνες ενός ρολογιού ή οι εικόνες μιας κινηματογραφικής ταινίας, ο οργανικός χρόνος κινείται προς μια μόνο κατεύθυνση –μέσω του κύκλου της γέννησης, της ανάπτυξης, της εξασθένησης και του θανάτου- και το παρελθόν που είναι ήδη νεκρό είναι υπαρκτό μέσα στο μέλλον που δεν έχει γεννηθεί ακόμη». Ο Μάμφορντ αναφέρει ότι: «Όταν συλλαμβάνει κανείς το χρόνο, όχι ως διαδοχική σειρά εμπειριών αλλά ως συλλογή ωρών, λεπτών και δευτερολέπτων, εμφανίζονται οι συνήθειες της πρόσθεσης του χρόνου και της εξοικονόμησης του χρόνου. Ο χρόνος παίρνει το χαρακτήρα ενός περιφραγμένου χώρου: μπορεί να διαιρευθεί, μπορεί να γεμίσει, μπορεί ακόμη και να διευρυνθεί με την επινόηση εργαλείων που εξοικονομούν εργασία».

⁹ Βλ. Ε.Βurns, *Ευρωπαϊκή ιστορία: Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, Β' τόμος, 2^η έκδοση, μετ.Τ.Δαρβέρης, επιμ. Ε.Σκοπετέα, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σ. 11-51.

γνώσης της κοινωνίας και της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ο θετικιστικός προσανατολισμός της νέας κοινωνικής επιστήμης συνίσταται στον σκοπό της συστηματικής παρατήρησης των κοινωνικών φαινομένων, στην αναζήτηση των αιτιακών σχέσεων, των κανονικοτήτων εκδήλωσής τους, στη γενίκευση των πορισμάτων μέσω της αξίωσης της αντιπροσωπευτικότητας και της αντικειμενικότητας και, κατά αυτό τον τρόπο, στην πρόβλεψη της εκδήλωσης των κοινωνικών φαινομένων.

Ο Z. Bauman υποστηρίζει ότι τόσο στις φυσικές επιστήμες όσο και στην κοινωνιολογία, η οποία προσπαθούσε να συγκροτηθεί ως ένας επιστημονικός κλάδος στα πρότυπα της επιστημονικότητας που είχαν θέσει οι φυσικές επιστήμες, εντοπίζεται η αξίωση του εξορθολογισμού και μέσω αυτού της απόκτησης ελέγχου. Αυτό σημαίνει ότι η εξήγηση του φαινομένου (φυσικού και κοινωνικού) έδινε τη δυνατότητα πρόβλεψης και ελέγχου της εκδήλωσης του φαινομένου αυτού. Αυτή η ικανότητα πρόβλεψης, που βασίζεται στην απόκτηση της γνώσης, δίνει τη δυνατότητα υπολογισμού και κατεύθυνσης της δράσης ώστε να επιτευχθούν συγκεκριμένοι στόχοι και αποτελέσματα. Όπως λέει ο Bauman η «πραγματικότητα αντιμετωπίστηκε ως ένα εμπόδιο στην σκόπιμη ανθρώπινη δράση. Ο σκοπός της επιστήμης ήταν να βρει πώς να κάμψει αυτή την αντίσταση. Η επακόλουθη κυριαρχία της φύσης θα σήμαινε τη χειραφέτηση της ανθρωπότητας από τους φυσικούς περιορισμούς».¹⁰

Ενδεικτικό του θετικιστικού προσανατολισμού της νέας επιστήμης είναι οι προσεγγίσεις δύο κύριων θεμελιωτών της επιστήμης της κοινωνιολογίας του Auguste Comte (1798-1857) και του Emile Durkheim (1858-1917). Ο πρώτος το 1822 στην προσπάθειά του να αναδείξει την κοινωνιολογία ως διακριτό επιστημονικό κλάδο έκανε λόγο για μια «κοινωνική φυσική», για μια νέα επιστήμη, η οποία θα αντικαθιστούσε τη δοξασία με την τεκμηρίωση και την απόδειξη.¹¹ Ο Comte

¹⁰ Z. Bauman, *Thinking sociologically*, Blackwell, Oxford: 1995, σ. 218.

¹¹ A.Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ. 36. Ο Giddens αναφερόμενος στην επίδραση των θετικών επιστημών στους προσανατολισμούς της κοινωνιολογίας υποστηρίζει ότι «πολλοί διακεκριμένοι στοχαστές, οι οποίοι συνδέονται με την ανάπτυξη της κοινωνιολογίας, εντυπωσιάστηκαν από τη σημαντική συμβολή της επιστήμης και της τεχνολογίας στις αλλαγές που διαπίστωσαν. Έτσι, εκθέτοντας τους σκοπούς της κοινωνιολογίας, επιδίωξαν να αντιγράψουν στη μελέτη των ανθρώπινων κοινωνικών σχέσεων τις επιτυχημένες ερμηνείες των φυσικών επιστημών για τον υλικό κόσμο. Η κοινωνιολογία θα ήταν μια “φυσική επιστήμη της κοινωνίας”. Ο Auguste Comte, ο οποίος έζησε από το 1798 ως το 1857 και έπλασε τον όρο “κοινωνιολογία”, διατύπωσε αυτή την άποψη με τον πιο σαφή και περιεκτικό τρόπο. Όλες οι επιστήμες ισχυριζόταν, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνιολογίας, έχουν κοινό ένα γενικό πλαίσιο λογικής και μεθόδου · όλες επιδιώκουν να

υποστήριξε ότι η νέα αυτή επιστήμη θα πρέπει να χρησιμοποιεί τις μεθόδους ανάλυσης των θετικών επιστημών (λογική ανάλυση και εμπειρική θεμελίωση της γνώσης), έτσι ώστε να ανακαλύπτει τους γενικούς νόμους που διέπουν τα κοινωνικά φαινόμενα.¹² Για τον Comte «η κίνηση της κοινωνίας υπόκειται κατ' ανάγκη σε αμετάβλητους φυσικούς νόμους... αντί να διέπεται απ' αυτήν ή την άλλη βουλητική δύναμη».¹³

Ο Durkheim υποστήριξε ότι τα κοινωνικά φαινόμενα, τα «κοινωνικά γεγονότα» (social facts) θα έπρεπε να διερευνηθούν ως «πράγματα» (things). Ο Durkheim υποστήριξε ότι όπως οι φυσικές επιστήμες μελετούν τα φυσικά φαινόμενα ως πράγματα, που υπάρχουν αντικειμενικά και είναι διαθέσιμα για συστηματική παρατήρηση, ανάλυση και ανακάλυψη των νόμων εκδήλωσής τους, έτσι και τα κοινωνικά φαινόμενα, τα γεγονότα της κοινωνικής ζωής και της ανθρώπινης συμπεριφοράς θα μπορούσαν να μελετηθούν με συστηματικό, μεθοδικό τρόπο και εργαλεία από τον αντικειμενικό κοινωνικό επιστήμονα. Η εξήγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς μπορεί να επιτευχθεί με την συστηματική, αντικειμενική παρατήρηση των κοινωνικών κανόνων, των συστημάτων αξιών και των προτύπων συμπεριφοράς. Η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να εξηγηθεί, κατά τον Durkheim, μέσω της κατανόησης των διαθέσεων, των προθέσεων και των νοηματοδοτήσεων των ίδιων των υποκειμένων.¹⁴

«Αντι-θετικιστική» κριτική

Η θετικιστική αυτή προσέγγιση της κοινωνιολογίας δέχτηκε έντονη κριτική αλλά και επανήλθε ως επικρατούσα εκδοχή κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες του '50 και του '60 με τη χρήση ποσοτικών μεθόδων κοινωνιολογικής έρευνας. Η υπόσχεση της θετικιστικής προσέγγισης για πρόβλεψη άρα και για έλεγχο της εκδήλωσης των φαινομένων, από τη στιγμή που έχουν εξηγηθεί οι νόμοι λειτουργίας-εκδήλωσης

αποκαλύψουν τους καθολικούς νόμους που διέπουν τα συγκεκριμένα φαινόμενα, με τα οποία ασχολούνται. Αν ανακαλύψουμε τους νόμους που διέπουν την ανθρώπινη κοινωνία, πίστευε ο Comte, θα είμαστε σε θέση να διαμορφώσουμε τη μοίρα μας με τον ίδιο σχεδόν τρόπο που η επιστήμη μας έχει δώσει τη δυνατότητα να ελέγχουμε τα συμβάντα του φυσικού κόσμου. Η περιφνημη φράση του Prenoir pour rounoir (το να είσαι σε θέση να προβλέπεις είναι το να είσαι σε θέση να ελέγχεις), εκφράζει αυτή την άποψη».

¹² Α. Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, 3^η έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα: 2001, σ. 27-8.

¹³ Όπως παρατίθεται στο: Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φραγκφούρτης, *Κοινωνιολογία: Εισαγωγικά δοκίμια*, επιμ. Τ. Αντόρνο – Μ. Χορκχάμερ, μετ. Δ. Γράβαρης, Κριτική, Αθήνα: 1987, σ. 16.

¹⁴ Z. Bauman, *όπ.π.*, σ. 220-1.

τους, οδήγησε την κοινωνιολογική έρευνα (ιδίως στην Αμερική) να υιοθετήσει μια «διαχειριστική προοπτική». Με τις μεθόδους της κοινωνικής διάγνωσης και την εστίαση στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς (γενική θεωρία της ανθρώπινης συμπεριφοράς)¹⁵, η κοινωνιολογική έρευνα στράφηκε στη λογική της πρακτικής εφαρμογής των πορισμάτων της. Όπως παρατηρεί ο Bauman «η κοινωνιολογία έθεσε τον εαυτό της στην υπηρεσία της συγκρότησης και της διατήρησης της κοινωνικής τάξης», με αποτέλεσμα να χρησιμοποιηθεί για τη διευθέτηση συγκρούσεων στους εργασιακούς χώρους, για τη διαφημιστική προώθηση νέων εμπορευμάτων, για την επανόρθωση πρώην εγκληματιών, για την στήριξη των κρατικών προνοιακών παροχών.¹⁶

Η κριτική αυτή συνίσταται αφενός στη θέση ότι η μεταφορά των υποθέσεων και των μεθόδων των φυσικών επιστημών είναι άκρως προβληματική στην κοινωνιολογική έρευνα, καθώς το αντικείμενο μελέτης είναι ο άνθρωπος, ο οποίος διαθέτει συνείδηση, συναίσθημα, αυθορμητισμό, φαντασία και ως εκ τούτου η συμπεριφορά του δεν μπορεί να προβλεφθεί, να εξηγηθεί δηλαδή βάσει κανονικοτήτων και να μοντελοποιηθεί. Αφετέρου η κριτική εστιάζει και στο ζήτημα της αντικειμενικότητας του επιστήμονα-παρατηρητή, τόσο για τις κοινωνικές αλλά και για τις φυσικές επιστήμες.

Πιο συγκεκριμένα, η αιτιοκρατική και νομοτελειακή λογική του θετικισμού έχει αμφισβητηθεί ως ένα βαθμό και στο πεδίο των φυσικών επιστημών από την αρχή της απροσδιοριστίας του Heisenberg, τη θεωρία του Χάους¹⁷. Οι κανονικότητες εκδήλωσης των φαινομένων βάσει σταθερών αιτιακών σχέσεων μεταξύ συνθηκών

¹⁵ Z. Bauman, *όπ.π.*, σ. 224. Αναφέρει ο Bauman ότι η γενική θεωρία της ανθρώπινης συμπεριφοράς συνίστατο στην αναζήτηση των παραγόντων που καθορίζουν τη συμπεριφορά. Υπήρχε η ελπίδα ότι μια εξαντλητική γνώση αυτών των παραγόντων θα μπορούσε να καταστήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά προβλέψιμη και διαχειρίσιμη.

¹⁶ Z. Bauman, *όπ.π.*, σ. 224-5. Επίσης βλ. C.W.Mills, *Η κοινωνιολογική φαντασία*, μετ.Ν.Μακρυνικόλα-Σ.Τσακνιάς, επιμ. Γ.Η.Χάρης, Παπαζήσης, Αθήνα: 1985, σ. 126-162.

¹⁷ Α. Λυδάκη, *όπ.π.*, σ. 48-9. Αναφέρει η Λυδάκη ότι «οι θετικές επιστήμες –στη μεθοδολογία των οποίων βασίστηκαν οι θετικιστικές κοινωνικές θεωρίες- διαφοροποιήθηκαν από την εποχή του Descartes και η άκαμπτη στάση του 19^{ου} αιώνα έδωσε τη θέση της σε ένα σκεπτικισμό. Δεν είναι πλέον σίγουρες ότι ένα συγκεκριμένο αίτιο έχει ως συνέπεια ένα και μόνο αιτιατό, αφού από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1925), η κβαντική θεωρία και η αρχή της απροσδιοριστίας θέτουν επί τάπητος το ζήτημα της αιτιοκρατίας και αρχίζει η συζήτηση για την πιθανοκρατία στον μικρόκοσμο, και συγκεκριμένα σε ό,τι αφορά τον εντοπισμό των μικροσωματιδίων στον χώρο, όπου υπάρχει πολλαπλότητα δυνατοτήτων και οι στατιστικοί νόμοι εξαρτώνται από αλληλεπιδράσεις [...] Η νέα επιστήμη του χάους διαφοροποιεί τον τρόπο θέασης του κόσμου παρέχοντας ένα συνολικό Παράδειγμα που μελετά το τυχαίο, το απρόσμενο, αλλά και καταλυτικό παράλληλα για την έκβαση των πραγμάτων. Η εξειδικευμένη και μερική ανάλυση ενός προβλήματος δίνει τη θέση της σε μια ολιστική θεώρηση των φαινομένων, όπου τα πάντα αλληλοεπηρεάζονται και οι διάφορες προβλέψεις καθίστανται επισφαλείς και διατυπώνονται με επιφύλαξη».

και φαινομένων υπονομεύτηκαν από τη θέση ότι η εκδήλωση φυσικών φαινομένων οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε τυχαία γεγονότα. Επίσης, η θέση της αντικειμενικής στάσης του ερευνητή απέναντι στο υπό εμπειρική μελέτη αντικείμενο του αμφισβητήθηκε κι αυτή, καθώς ακόμα και στο πεδίο των φυσικών επιστημών η γνώση για το αντικείμενο της έρευνας επηρεάζεται από τις παραδοχές, τις υποθέσεις, τις μεθόδους και τα εργαλεία του ερευνητή,¹⁸ από τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες παραγωγής της γνώσης, αλλά και η φυσική του υπόσταση του ίδιου του αντικειμένου μελέτης μπορεί να αλλάξει από τα εργαλεία του ερευνητή.¹⁹

Στο πεδίο της κοινωνιολογίας, η διατύπωση γενικών νόμων, αιτιοκρατικών συσχετίσεων είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό παρακινδυνευμένη και ανεπαρκής, καθώς αγνοεί την πολυπλοκότητα του κοινωνικού, την ανοικτότητα της ιστορίας και την πολυσημία των κοινωνικών πρακτικών. Τα κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν να προσεγγίζονται ως «σκληρά δεδομένα» (data), τα οποία είναι μονοσήμαντα και ανεξάρτητα από τον παρατηρητή – κοινωνικό ερευνητή.

Πιο συγκεκριμένα, η ερμηνεία ενός κοινωνικού φαινομένου δεν μπορεί να γίνει βάσει μιας σταθερής αιτιοκρατικής σχέσης. Κι αυτό γιατί οι άνθρωποι μπορούν να λειτουργούν με πολύ διαφορετικούς τρόπους στις ίδιες κοινωνικές συνθήκες. Η

¹⁸ W. Heisenberg, *Φυσική και φιλοσοφία*, μετ. Δ. Κούρτοβικ, Κάλβος, Αθήνα: 1978, σ. 91. Ο Heisenberg υποστηρίζει ότι «Η φυσική επιστήμη δεν περιγράφει και δεν εξηγεί τη φύση όπως είναι "καθ' εαυτή". Είναι μάλλον ένα κομμάτι του αμοιβαίου παιχνιδιού ανάμεσα στη φύση κι εμάς τους ίδιους. Περιγράφει τη φύση που είναι εκτεθειμένη στις ερωτήσεις μας και στις μεθόδους μας. Τη δυνατότητα αυτή δεν μπορούσε να τη σκεφθεί ακόμα ο Καρτέσιος αλλά έτσι γίνεται αδύνατος ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ του κόσμου και του Εγώ».

¹⁹ Σ. Δημητρίου, *Μεθοδολογία και η αρχή της αιτίας*, εισήγηση στην Ομάδα της Κριτικής Διεπιστημονικότητας, Αθήνα-Χειμώνας 2009. Ο Δημητρίου υποστηρίζει ότι υπάρχουν κάποια όρια στην έννοια της αντικειμενικότητας ακόμα και στο πεδίο της φυσικής. Όπως λέει συγκεκριμένα «Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο άνθρωπος δεν ασχολείται με κάποιο αντικείμενο ως "καθαρή" γνώση, χωρίς να έχει πρόθεση και ενδιαφέρον γι' αυτό, δηλαδή χωρίς ορισμένες προσδοκίες. Το υπέδαφος δεν ερευνήθηκε πριν ανακαλυφθούν οι γαιάνθρακες και το πετρέλαιο, και η αρχαιολογική ανασκαφή δεν έγινε επιστήμη πριν γίνει το παρελθόν ιδεολογικό στήριγμα του έθνους κράτους. Υπάρχουν εντούτοις ορισμένα όρια της αντικειμενικότητας ακόμα και στο πεδίο της φυσικής. Πρώτο, η καθαρότητα των data. Δεν υπάρχουν ουδέτερα data, τελείως άσχετα από τις παραδοχές, τις προθέσεις και τις κατηγορίες της κουλτούρας. Η ίδια η επιλογή τους επιβάλλεται από τις παραδοχές. Μέχρι τις αρχές το 20ού αι. τα προϊστορικά απολιθώματα του ανθρώπου απορρίπτονταν, γιατί ήταν ασύμβατα με τη Βίβλο. Δεύτερο, τα όρια των αισθητηρίων μας. Η ανάπτυξη των τεχνικών μέσων της έρευνας πρόσφερε νέα εικόνα για την πραγματικότητα που ήταν απρόσιτη από τα αισθητήρια όργανά μας και συχνά, αντίθετη από την εικόνα που δίνουν αυτά, π.χ. το μάτι βλέπει το νερό σε ηρεμία, χωρίς την κίνηση Brown. Από αυτό πρόβαλε το φιλοσοφικό πρόβλημα του κατά πόσον είναι πλαστή η πραγματικότητα που συζητάμε. Τρίτον, τα όρια των οργάνων της έρευνας. Η αρχή της απροσδιοριστίας του Heisenberg έδειξε ότι η ίδια η έρευνα του αντικειμένου, δηλαδή με το να του ρίχνουμε φωτόνια για να το παρατηρήσουμε, τροποποιούμε την κατάστασή του. Το αντικείμενο δεν μπορεί να θεωρείται, πλέον, ουδέτερο και αμετάβλητο data αλλά βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση με το υποκείμενο της έρευνας, σε εξάρτηση φυσικά με την κλίμακα οργάνωσης της πραγματικότητας. Η μετατροπή πραγμάτων και συμβάντων σε "αντικειμενικά" συνιστά αφαίρεση γιατί τα διαχωρίζει από την ανθρώπινη πράξη όπου υπάγονται – πολλά από αυτά είναι προέκταση του εαυτού (ενθύμια, στολίδια, δώρα)».

συνείδηση, το συναίσθημα, το στοιχείο του άρρητου, οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις²⁰ των καταστάσεων, μεσολαβούν και προσδιορίζουν τη στάση και τη συμπεριφορά των ατόμων. Τα κοινωνικά φαινόμενα έχουν πολλές εξαρτήσεις, τόσο από το ίδιο το υπό έρευνα υποκείμενο όσο και από το συγκείμενο (context), σε αντίθεση με τα φυσικά φαινόμενα που έχουν λιγότερες ή μια εξάρτηση από άλλες αιτίες-συνθήκες-όρους.²¹ Επομένως, δεν μπορεί να διατυπωθεί μια μονοσήμαντη και σταθερή αιτιακή σχέση για την εξήγηση και ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων.²² Ο Giddens κάνει λόγο για τη «διπλή ανάμιξη ατόμων και θεσμών», με την οποία εννοεί ότι ταυτόχρονα δημιουργούμε την κοινωνία και είμαστε δημιουργήματά της. Επομένως, «δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τις ανθρώπινες δραστηριότητες σαν να καθορίζονται από αίτια, με τον ίδιο τρόπο που καθορίζονται τα φυσικά φαινόμενα».²³

Επίσης, η εξήγηση και η ερμηνεία της κοινωνικής συμπεριφοράς και των κοινωνικών σχέσεων δεν μπορεί να γίνει μέσα από ένα νομοτελειακό σχήμα, γιατί η ιστορία του ανθρώπου και της κοινωνίας δεν εξελίσσεται βάσει άτεγκτων ιστορικών νόμων και δεν διέρχεται των ίδιων πάντα σταδίων. Αξίζει παρενθετικά να σημειώσουμε εδώ ότι αυτή η αντίληψη περί εξελικτικής προόδου χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από την αποικιοκρατική Δύση ώστε να νομιμοποιήσει την καθυπόταξη των κυριαρχούμενων πληθυσμών, μέσω μιας ιστορικής εξελικτικής αφήγησης που επιχειρηματολογούσε για την καθυστέρηση και την καθήλωση των πολιτισμών των αποικιοκρατούμενων κοινωνιών σε καθυστερημένες φάσεις της ιστορίας. Η ιστορία του ανθρώπου διακρίνεται από μια πολλαπλότητα διαφορετικών κοινωνικών τύπων, σχέσεων, θεσμών και συστημάτων αξιών και ιδεών. Η ιστορία ταυτόχρονα είναι πάντα ένα διακύβευμα, είναι ανοικτή ως προς τις κοινωνικές

²⁰ Z. Bauman, *όπ.π.*, σ. 231-2. Ο Bauman υποστηρίζει ότι «το να σκεφτόμαστε κοινωνιολογικά υπονομεύει την εμπιστοσύνη στην αποκλειστικότητα και την πληρότητα κάθε ερμηνείας. Εστιάζει στην πληθυντικότητα των εμπειριών και μορφών ζωής».

²¹ Σ. Δημητρίου, *όπ.π.* Ο Δημητρίου υποστηρίζει ότι όσον αφορά τα κοινωνικά φαινόμενα οι αιτίες μπορεί να είναι πολλές και ότι τα κοινωνικο-πολιτισμικά φαινόμενα ή συμβάντα προκαλούνται από τα άτομα διαμέσου των αντενεργειών τους. «Πηγή της αιτίας είναι το άτομο το οποίο δρα σε ένα ή περισσότερα άλλα άτομα, που είναι ομοίως πηγές αιτίας. Επομένως υπάρχει αλληλοκαθορισμός. Δεν ισχύει η στατική λογική γιατί δεν υπάρχουν οντότητες καθαυτές και στεγανές, αλλά άτομα που δρουν και κατανοούνται σε αλληλεξάρτηση με άλλα, υπάρχουν διαμέσου των άλλων, οπότε κατανοούνται με τη διαλεκτική λογική. Επιπλέον, τα κοινωνικά άτομα ενεργούν πάντα με σκοπό. Κάθε συμβάν δεν έχει αναφορά μόνο στο παρελθόν, όπως συμβαίνει με την αιτία, αλλά και στο μέλλον. Το παρελθόν περιέχεται στο παρόν και βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση με το μέλλον, αλλάζει όψη ή και ανακατασκευάζεται ανάλογα με την προοπτική στο μέλλον».

²² Σ. Δημητρίου, *όπ.π.*

²³ A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ. 37.

μορφές που θα λάβει μες στο πέρασμα του ιστορικού χρόνου. Η ιστορία δεν είναι ούτε στατική ούτε προοδευτικά εξελισσόμενη προς μια συγκεκριμένη πορεία και ένα τέλος. Η ιστορία του κοινωνικού κόσμου είναι δυναμική, καθώς είναι ένα κοινωνικο-ιστορικό δημιούργημα το οποίο αλλάζει μες στο χρόνο μέσα από μια διαδικασία διαρκούς δόμησης και αποδόμησης.

Η αξίωση της αντικειμενικής παρατήρησης των κοινωνικών φαινομένων υπονομεύεται από το γεγονός ότι οι συμπεριφορές των ανθρώπων δεν είναι αδρανής, δεδομένα, διαφανή προς την παρατήρηση ερευνητικά αντικείμενα. Ο κοινωνικός ερευνητής εμπλέκεται με το «αντικείμενο» της έρευνάς του. Τα υπό μελέτη κοινωνικά υποκείμενα δεν είναι αντικείμενα, είναι υποκείμενα δράσης. Η σχέση που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της κοινωνιολογικής έρευνας επηρεάζει τόσο το υποκείμενο της έρευνας (ερευνητής) όσο και το υπό μελέτη υποκείμενο (ερευνώμενος). Στο πλαίσιο της έρευνας για διαφόρους λόγους, μπορεί το υπό έρευνα υποκείμενο να αλλάξει στάση και συμπεριφορά, να υποστηρίξει απόψεις που δεν αποδέχεται ουσιαστικά, να παραποιήσει στοιχεία, ακόμα και να πει ψέματα. Υπάρχουν μέθοδοι διασταύρωσης της αξιοπιστίας των πληροφοριών που συλλέγει ο κοινωνικός ερευνητής, αλλά αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ο ερευνητής να μπορέσει να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται, αντιλαμβάνεται, αποτιμά και δρα το υπό έρευνα υποκείμενο. Με αυτή τη λογική ακόμα και το ψέμα έχει μεγάλη αξία.

Επίσης, ο ερευνητής δεν μπορεί να αποτελέσει ένα «ψυχρό», ουδέτερο, αντικειμενικό παρατηρητή. Ο ίδιος (οι τρόποι και οι σκέψεις του) είναι ενταγμένος στις κατηγορίες της κουλτούρας του. Κι αυτές τις κατηγορίες θα πρέπει να τις θέτει σε μια κριτική απόσταση (αναστοχασμός), να αναγνωρίζει δηλαδή ότι βρίσκεται σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό συγκείμενο, όπως αντίστοιχα βρίσκονται και τα υπό έρευνα υποκείμενα. Όταν μελετά άτομα μιας άλλης κουλτούρας (μειονότητας, εθνότητας) θα πρέπει να κατανοήσει τις κατηγορίες της κουλτούρας τους, κι αυτό επιτυγχάνεται με τη συμμετοχική παρατήρηση και με την ανάπτυξη μιας εν-παθητικής σχέσης μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου.²⁴

Μια τέτοια προσέγγιση της κοινωνιολογικής έρευνας, που αμφισβητεί τον θετικισμό προσανατολισμό, δεν αξιώνει να διατυπώσει γενικούς νόμους,

²⁴ Α. Λυδάκη, όπ.π., σ. 54. Πρόκειται για την «κατανόηση του άλλου, την αναζήτηση της δικής του αλήθειας, της υποκειμενικότητάς του, της ιδιαιτερότητάς του, μέσα από μια εν-παθητική σχέση ανάμεσα στον ερευνητή και τον ερευνώμενο».

αιτιοκρατικές σχέσεις και νομοτέλειες ούτε τα ερευνητικά της πορίσματα να διακρίνονται από αντιπροσωπευτικότητα. Αντιθέτως, αυτό που αναζητά είναι η εις βάθος διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων περιορίζοντας την κλίμακα της έρευνας συνήθως σε μικρές ομάδες πληθυσμού, όπου τα ερευνητικά πορίσματα να μπορούν να αποδώσουν μια συνολική και ολοκληρωμένη εικόνα για την υπό μελέτη κοινωνική ομάδα ή/και φαινόμενο. Με αυτό τον τρόπο είναι δυνατή η σύγκριση με άλλες περιπτώσεις και ενδεχομένως η ανάδειξη κοινών χαρακτηριστικών με άλλες κοινωνικές ομάδες.²⁵ Μια τέτοια προσέγγιση βασίζεται σε ποιοτικές μεθόδους κοινωνιολογικής έρευνας, οι οποίες επιτρέπουν την είσοδο του ερευνητή στη μικροκλίμακα της καθημερινής ζωής των κοινωνικών ατόμων και ομάδων και την είσοδό του στα σχήματα ιδεών, αξιών που χρησιμοποιούν τα υποκείμενα για να προσλαμβάνουν, να αξιολογούν και να δρουν (αλληλεπιδρούν) στην καθημερινότητά τους.

Βλέπουμε, λοιπόν, το ότι οι διαφορετικές θεωρίες και επιστημολογικές παραδοχές, δηλαδή οι διαφορετικές θεωρήσεις του κοινωνικού άρα και οι διαφορετικοί τρόποι απόκτησης γνώσης γύρω από αυτό, συνεπάγονται και διαφορετικές μεθόδους και τεχνικές έρευνας (τις οποίες θα εξετάσουμε σε προσεχές μάθημα πιο επισταμένα).

Η προσφορά της κοινωνιολογικής οπτικής

Ο πολωνοεβραίος κοινωνιολόγος και διανοούμενος Zygmunt Bauman στο εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου του *Thinking Sociologically*, όπου ο τίτλος της εισαγωγής είναι «Sociology – What for?», συμπυκνώνει πολύ εύστοχα την συμβολή της κοινωνιολογικής επιστήμης ως προς την απόκτηση έγκυρης επιστημονικά γνώσης για την κοινωνική πραγματικότητα, τη διεύρυνση της ατομικής και συλλογικής ελευθερίας, την όξυνση της κοινωνικής και της ηθικής μας ευαισθησίας, το ξεπέραςμα των στερεοτυπικών αντιλήψεων για τους άλλους και την προοπτική της ειρηνικής, ελεύθερης και δημοκρατικής (συν-)ύπαρξης των ανθρώπων.

Ο Bauman υποστηρίζει ότι η ιδιαιτερότητα της κοινωνιολογίας σε σχέση με τις φυσικές επιστήμες και η προσφορά της κοινωνιολογικής οπτικής σχετίζονται με

²⁵ Ν. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, β' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα: 2000, σ. 52. «Το κύριο χαρακτηριστικό της ποιοτικής έρευνας είναι ότι βασίζεται σε συγκριτικά μικρότερο αριθμό περιπτώσεων με στόχο όχι την ανακάλυψη γενικών τάσεων (που αναγκαστικά προϋποθέτει πολλές περιπτώσεις) αλλά τη διαμόρφωση ολικής εικόνας για κάθε περίπτωση και την ανεύρεση των κοινών τους στοιχείων».

τη γειτνίαση, θα μπορούσαμε να πούμε, της κοινωνιολογίας με την κοινή αίσθηση/ αντίληψη (*common sense*). Η κοινή αίσθηση, γνώση είναι η γνώση που δεν βασίζεται στην απόδειξη, αλλά στην πίστη. Είναι, όπως λέει ο Bauman, «μια πλούσια αν και ανοργάνωτη, μη συστηματική, συχνά μια άρρητη γνώση που χρησιμοποιούμε για να διάγουμε την καθημερινή μας ζωή».²⁶

Τα αντικείμενα μελέτης των φυσικών επιστημών δεν είναι αντικείμενα άμεσα προσβάσιμα στην κοινή γνώση της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, δεν είναι αντικείμενα που νοηματοδοτούνται με τον έναν ή άλλο τρόπο από τα κοινωνικά υποκείμενα στην καθημερινή τους εμπειρία. Από τους ίδιους τους επιστήμονες περιμένουμε την ανακάλυψη, τον ορισμό και τη νοηματοδότηση των φυσικών φαινομένων. Αντιθέτως, τα αντικείμενα μελέτης της κοινωνιολογίας είναι άμεσα βιωμένα από τα άτομα, έχουν δηλαδή μια προσωπική εμπειρία αυτών και ως εκ τούτου διαμορφώνουν μια γνώμη και μια γνώση για αυτά. Αυτή η γνώση, που είναι απαραίτητη στην καθημερινή μας ζωή, στις σχέσεις συνύπαρξης και αλληλόδρασης με τους άλλους ανθρώπους, είναι η λεγόμενη «κοινή γνώση». Είναι, όμως, απαραίτητο να διακριθεί η «κοινή γνώση» από την κοινωνιολογική γνώση. Ας δούμε με ποιους όρους διακρίνεται η δεύτερη από την πρώτη, ενόσω θα εξετάζουμε και τη σημασία αυτής της διάκρισης και της προσφοράς της «τέχνης του σκέπτεσθαι κοινωνιολογικά».

Το ζήτημα που μοιράζονται η κοινωνιολογία και η κοινή γνώση είναι η ανθρώπινη εμπειρία. Η κοινωνιολογία, όμως, προσπαθεί να τηρήσει τους αυστηρούς αυτούς κανόνες που θα της επιτρέψουν να εκφέρει ένα επιστημονικά υπεύθυνο λόγο. Δηλαδή, ο κοινωνιολογικός λόγος θα πρέπει να είναι τεκμηριωμένος και όχι να επιδίδεται σε αδοκίμαστες, αναπόδεικτες εικολογίες. Ο κοινωνικός ερευνητής θα πρέπει να ελέγχει την παρείσφρηση των προσωπικών του απόψεων στη διατύπωση των ερευνητικών πορισμάτων. Επίσης, θα πρέπει να εκθέτει τη συνολική ερευνητική διαδικασία που ακολούθησε στη δημόσια επιστημονική κρίση, αξιολόγηση ώστε να είναι δυνατός ο έλεγχος της εγκυρότητας των πορισμάτων του. Ένας άλλος κανόνας του υπεύθυνου λόγου είναι η επιστημονική συζήτηση του ερευνητή με άλλες απόψεις και ερευνητικά πορίσματα που έχουν διατυπωθεί από άλλους ερευνητές πάνω στο αντικείμενο μελέτης του.

²⁶ Z. Bauman, *Thinking Sociologically*, Blackwell, Oxford: 1995, σ. 8.

Μια άλλη διαφορά μεταξύ της «κοινής γνώσης» και της κοινωνιολογίας είναι η *ευρύτητα του πεδίου* από το οποίο αντλείται η γνώση. Η «κοινή γνώση» της καθημερινής μας ζωής προέρχεται από ένα αρκετά περιορισμένο πεδίο, που συγκροτούν οι χώροι στους οποίους εργαζόμαστε, συναντάμε τους φίλους μας, αφιερώνουμε τον ελεύθερο χρόνο μας. Η κοινωνιολογική γνώση μπορεί να αναδείξει την μεγάλη ποικιλία διαφορετικών κοινωνικών συνθηκών ζωής, διαφορετικών αντιλήψεων, αξιών και κοινωνικών πρακτικών. Επίσης, η κοινωνιολογική γνώση, με το να διερευνά τους κοινωνικούς σχηματισμούς, δηλαδή τις σχέσεις, τα δίκτυα των αλληλεξαρτήσεων υπονομεύει την αντίληψη ότι η κοινωνική πραγματικότητα διαμορφώνεται από μονωμένα άτομα και μονωμένες πράξεις. Υπονομεύει, συγκεκριμένα τον «προσωποποιητικό» τρόπο αντίληψης και ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων, τρόπος ο οποίος είναι χαρακτηριστικός της «κοινής γνώσης». Αυτή τάση προσωποποίησης αναπαράγεται αφενός από την στενή οπτική με την οποία αντιλαμβανόμαστε και κρίνουμε τη συμπεριφορά τη δική μας και των άλλων με βάση τα κίνητρα που εντοπίζουμε κάθε φορά πίσω από αυτή τη συμπεριφορά. Αφετέρου αυτός ο τρόπος αντίληψης αναπαράγεται και από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς (M.M.E., κυρίαρχος πολιτικός λόγος, ιστορικές ερμηνείες κ.λπ.), οι οποίοι προωθούν μια αντίληψη της ιστορίας ως προϊόν απόφασης και δράσης συγκεκριμένων, μονωμένων δημόσιων προσώπων. Αναμφισβήτητα ένας τέτοιος τρόπος αντίληψης, ερμηνείας και αξιολόγησης της κοινωνικής πραγματικότητας συνιστά και συμβάλλει στην αποπολιτικοποίηση και στην παραγνώριση των δομικών, συστημικών σχέσεων που συγκροτούν τον κοινωνικό μας κόσμο.

Η «κοινή γνώση» τρέφει αλλά και τρέφεται από την καθημερινή ρουτίνα της ζωής μας. Οι σημασίες της, οι αναπαραστάσεις του εαυτού, του άλλου, του κοινωνικού κόσμου, οι πρακτικές και οι συνήθειες μέσα από την καθημερινή τους επανάληψη φαίνεται να επιβεβαιώνονται ως αυτονόητες και αδιαμφισβήτητες. Η κοινωνιολογική οπτική έρχεται να θέσει την πρόκληση για ανακλαστικό στοχασμό και με αυτόν τον τρόπο να «αν-οικειοποιήσει το οικείο», όπως λέει χαρακτηριστικά ο Bauman. Ο ανακλαστικός στοχασμός συνίσταται στο να θέτουμε υπό εξέταση, υπό προβληματισμό τους τρόπους με τους οποίους σκεφτόμαστε και δρούμε, τις αξίες στις οποίες πιστεύουμε, τις κοινωνικές μας αναπαραστάσεις. Για να αμφισβητήσει την οικειότητα, την ευλογοφάνεια, το προφανές των τρόπων και των σχημάτων σκέψης και δράσης, θα πρέπει ο κοινωνιολόγος να τις θέσει σε κριτική απόσταση.

Όπως λέει ο Bauman, ο κοινωνιολόγος θα πρέπει να δρα ως «ένας αδιάκριτος και συχνά ενοχλητικός ξένος».

Επιπροσθέτως, η κοινωνιολογική γνώση καθιστά δυνατή την ανίχνευση του «γενικού στο συγκεκριμένο», όπως λέει ο P. Berger. Αυτό σημαίνει ότι αναδεικνύεται το δίκτυο των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ της ατομικής βιογραφίας, της ζωής του καθενός μας, με τις ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες. Πρόκειται για τη δυνατότητα της κοινωνιολογικής οπτικής να διευρύνει τον ορίζοντα της αντίληψης μας για τον κοινωνικό κόσμο, για τις σχέσεις αλληλεξάρτησης που τον συνθέτουν και για την ποικιλία των τρόπων σκέψης και δράσης και για τις διαφορετικές συνθήκες κοινωνικής ύπαρξης. Είναι αυτό που πρότεινε ο C.W. Mills ως «κοινωνιολογική φαντασία», ορίζοντάς την ως «ιδιότητα του πνεύματος [...] (η οποία προσφέρει) την ικανότητα να συλλάβει το νόημα που έχει η μεγάλη ιστορική πορεία για την εσωτερική ζωή και για τη σταδιοδρομία των ατόμων [...] Είναι η ικανότητα να διανύει κανείς την απόσταση από τους πιο απρόσωπους κι απόμακρους μετασχηματισμούς στα πιο μύχια χαρακτηριστικά του ανθρώπινου εγώ –και να βλέπει τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσά τους».²⁷

Πριν συνοψίσουμε, λοιπόν, την προσφορά της κοινωνιολογικής οπτικής θα πρέπει να τονίσουμε τη σχέση μεταξύ κοινωνιολογικής γνώσης και της καθημερινής ζωής ` αυτή τη σχέση που επιτρέπει ένα διαρκή και γόνιμο διάλογο μεταξύ τους, και πάνω σε αυτή τη σχέση είναι δυνατή η προσφορά της κοινωνιολογίας. Ο Giddens υποστηρίζει ότι από τη μια η ανάπτυξη της κοινωνιολογικής γνώσης σχετίζεται με τις ήδη υπάρχουσες έννοιες των ατόμων και από την άλλη οι έννοιες που επεξεργάζεται και οι γνώσεις που αναπτύσσει η κοινωνιολογία επανεισάγονται και επηρεάζουν τον τρόπο σκέψης και δράσης των ανθρώπων στην καθημερινή τους ζωή.²⁸ Έτσι, αναδεικνύεται και ο ιστορικό ρόλος της κοινωνιολογίας και του κοινωνιολόγου.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνιολογική οπτική μας προσφέρει τις εξής δυνατότητες: 1) να διευρύνουμε τον ορίζοντα της θέασης της

²⁷ C.W.Mills, *Η κοινωνιολογική φαντασία*, μετ.Ν.Μακρυνικόλα-Σ.Τσακνιάς, επιμ. Γ.Η.Χάρης, Παπαζήσης, Αθήνα: 1985, σ.12-6.

²⁸ A.Giddens, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, μετ. Γ.Μερτίκας, επιμ. Γ.Λυκιαρδόπουλος, Κριτική, Αθήνα 2001, σ. 31. Ο Giddens υποστηρίζει ότι χρειάζεται μια «διττή ερμηνευτική» για να κατανοηθεί η σχέση μεταξύ κοινωνιολογικής γνώσης και του υλικού της, δηλαδή της δράσης των ανθρώπων σε καταστάσεις νεωτερικότητας. Όπως λέει «η κοινωνιολογική γνώση κινείται σπειροειδώς εντός κι εκτός του σύμπαντος της κοινωνικής ζωής, αναπλάθοντας συνάμα τον εαυτό της και το κοινωνικό σύμπαν ως ακέραιο μέρος αυτής της διαδικασίας». Επίσης βλ. A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σ. 38.

κοινωνικής πραγματικότητας και να ανακαλύψουμε έτσι το δίκτυο των αλληλεξαρτήσεων που διαμορφώνουν τις συνθήκες της κοινωνικής μας ύπαρξης, 2) να αναγνωρίσουμε διαφορετικούς τρόπους αντίληψης, σκέψης και δράσης, διαφορετικά συστήματα αξιών και ιδεών, άλλες μορφές κοινωνικής οργάνωσης και ζωής (*ανθρωπολογική αίσθηση*)²⁹, 3) να αμφισβητήσουμε τις βεβαιότητες και την «αιώνια» και «αντικειμενική» μορφή των κοινωνικών σχέσεων, των κοινωνικών θεσμών, των κοινωνικών ρόλων και ταυτοτήτων (*ιστορική αίσθηση*)³⁰, 4) να αναπτύξουμε σχέσεις αμοιβαίου σεβασμού και κατανόησης και αλληλεγγύης με τους «άλλους», τους διαφορετικούς, 5) να αμφισβητήσουμε τις στερεότυπες αναπαραστάσεις για τους «άλλους», και 6) να διευρύνουμε και να ενισχύσουμε την ατομική και συλλογική ελευθερία απέναντι στις διευθετήσεις, στις αναπαραστάσεις και στις βεβαιότητες, που ενισχύουν τις ήδη υπάρχουσες, κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας και να πειραματιστούμε για ένα άλλο κόσμο, διαφορετικό από τον τωρινό (*κριτική αίσθηση*)³¹.

Η κοινωνιολογική οπτική κομίζει και εκφράζει μια πρόκληση, την πρόκληση να αναδειχτούν οι πολλαπλές όψεις του κοινωνικού μας κόσμου και το πυκνό δίκτυο των σχέσεων αλληλεξάρτησης, έχοντας επίγνωση ότι οι αναλύσεις και οι ερμηνείες που προτείνει για την κοινωνική πραγματικότητα είναι ανοιχτές και όχι κλειστές, τελικές. Η κοινωνιολογική οπτική θα πρέπει να «εστιάζει στην πληθυντικότητα των εμπειριών και των μορφών ζωής», με την προκλητική και γόνιμη συνάμα επίγνωση

²⁹ A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σ.45-47. Ο Giddens υποστηρίζει ότι «η ανθρωπολογική διάσταση της κοινωνιολογικής φαντασίας είναι σημαντική, επειδή μας δίνει τη δυνατότητα να εκτιμήσουμε την ποικιλία μορφών ανθρώπινης ζωής που εμφανίστηκαν στη γη» (πολυμορφία των ανθρώπινων πολιτισμών, ευρύ φάσμα θεσμών, ενάντια στον εθνοκεντρικό χαρακτήρα της εξελικτικής σκέψης). Πρόκειται για την κριτική στην υπαγωγή της ανθρώπινης ιστορίας σε διαγράμματα κοινωνικής εξέλιξης, στα «οποία η “εξέλιξη” νοείται ως ικανότητα των διαφόρων τύπων κοινωνιών να ελέγξουν ή να επιβληθούν στο υλικό περιβάλλον τους». Κριτική στην εθνοκεντρική αντίληψη, που συνίσταται στην υιοθέτηση της άποψης «ότι η κοινωνία και ο πολιτισμός του καθενός αποτελούν μέτρο σύγκρισης των άλλων πολιτισμών».

³⁰ A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σ. 39-44. Ο Giddens ως ιστορική αίσθηση-διάσταση της κοινωνιολογικής φαντασίας ορίζει την «ανακατασκευή της υφής των μορφών κοινωνικής ζωής οι οποίες τώρα έχουν κατά μεγάλο μέρος, εκλείψει».

³¹ A. Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σ. 48. Ο Giddens ορίζει ως κριτική αίσθηση-διάσταση της κοινωνιολογικής φαντασίας την ανάγκη και τη δυνατότητα συνειδητοποίησης εναλλακτικών λύσεων που μας προσφέρονται για το μέλλον. Πρόκειται για «το καθήκον που έχει η κοινωνιολογία να συμβάλλει στην κριτική των υπάρχουσών μορφών κοινωνίας».

αυτού που διατυπώνει εξαιρετικά ο Bauman, ότι «η κοινωνιολογία είναι μέρος της “ακαταστασίας” του κόσμου · ένα πρόβλημα, παρά μια λύση».³²

Βιβλιογραφία:

- Δ. Δασκαλάκης, *Εισαγωγή στη σύγχρονη κοινωνιολογία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009, σελ. 25-81.
- Σ. Δημητρίου, *Μεθοδολογία και η αρχή της αιτιότητας*, διάλεξη στην Ομάδα της Κριτικής Διεπιστημονικότητας, Αθήνα, Χειμώνας 2009.
- Z.Bauman, *Thinking sociologically*, Blackwell, Oxford 1995, σελ.1-19 και 214-232.
- E.Burns, *Ευρωπαϊκή ιστορία: Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, Β' τόμος, 2^η έκδοση, μετ.Τ.Δαρβέρης, επιμ. Ε.Σκοπετέα, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- A.Giddens, *Κοινωνιολογία*, μετ.-επιμ. Δ.Γ.Τσαούσης, Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ.49-66.
- A.Giddens, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, μετ. Ν.Τριανταφυλλοπούλου, επιμ.-προλ. Θ.Κονιαβίτης, επιμ. Κεϊμένου Γ. Γκράβαρης, Οδυσσεάς, Αθήνα 1993, σελ. 27-48.
- A.Giddens, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, μετ. Γ.Μερτίκας, επιμ. Γ.Λυκιαρδόπουλος, Κριτική, Αθήνα 2001.
- M. Foucault, *Τι είναι Διαφωτισμός;* μετ. – εισ. Σ.Ροζάνης, Έρασμος, Αθήνα 1988.
- M. Hughes – C.J.Kroehler, *Κοινωνιολογία: Οι βασικές έννοιες*, μετ. Γ.Ε.Χρηστίδης, εισ.-επιμ. Θ.Ιωσηφίδης, Κριτική, Αθήνα 2007, σελ. 55-64.
- Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φραγκφούρτης, *Κοινωνιολογία: Εισαγωγικά Δοκίμια*, επιμ. Τ.Αντόρνο – Μ.Χορκχάμερ, μετ. Δ.Γράβαρης, Κριτική, Αθήνα 1987, σελ. 13-30.
- M. Λαμπρίδης, «Για την αμφισβήτηση του Διαφωτισμού, την ιδεολογία του ανορθολογισμού και την υπεράσπιση του λόγου», στο: *Σημειώσεις*, #70, Έρασμος, Αθήνα Δεκέμβριος 2009.
- A. Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, 3^η έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα 2001, σελ. 25-53 και 63-74.
- C.W.Mills, *Η κοινωνιολογική φαντασία*, μετ. Ν. Μακρυνικόλα – Σ.Τσακνιάς, επιμ. Γ.Η.Χάρης, Παπαζήσης, Αθήνα 1985, σελ. 9-44 και 126- 162.
- Λ. Μάμφορντ, *Ο μύθος της μηχανής*, μετ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1985.

³² Z. Bauman, όπ.π., σ. 232.